

Людмила Кримчак

Хмельницький національний університет, Україна

АНАЛІТИЧНА СКЛАДОВА ВИЗНАЧЕННЯ РІВНЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВІТЧИЗНЯНИХ МАШИНОБУДІВНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Liudmyla Krymchak

Khmelnytskyi National University, Ukraine

ANALYTICAL COMPONENT IN DETERMINATION OF THE LEVEL OF ECONOMIC SECURITY WITHIN FOREIGN ECONOMIC ACTIVITY OF DOMESTIC MACHINE-BUILDING ENTERPRISES

The article is devoted to the study of common approaches to the definition of the level of economic security of the enterprise. The absence of a universal method of estimation the economic security is noted. The methods of determining the level of economic security of foreign economic activity of the enterprise from the standpoint of estimation the operating environment of the enterprise, from the standpoint of foreign economic activity risk assessment and the method based on the three-component indicator are investigated in the work. The mechanism of complex estimation of economic security of the foreign economic activity of the enterprise from the perspective of the factors of influence of internal and external environment is offered.

Key words: economic security, foreign economic activity, estimation of the level of economic security, analytical support.

Постановка проблеми. Прийняття ефективних управлінських рішень щодо забезпечення економічної безпеки (ЕБ) зовнішньоекономічної діяльності (ЗЕД) вітчизняних підприємств потребує на разі вдосконалення аналітичного забезпечення управління в сфері ЕБ підприємства, розробки відповідного методичного інструментарію, що дасть змогу здійснювати ґрунтовний аналіз різних аспектів діяльності підприємства, зокрема зовнішньоекономічної діяльності, та забезпечить можливість отримання достовірної та об'єктивної оцінки рівня економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності досліджуваного підприємства.

Стан дослідження. На сьогоднішній день в науковій літературі є чимала кількість напрацювань щодо забезпечення економічної безпеки підприємств. Велика увага науковців приділена саме формуванню методичних засад аналізу та оцінюванню рівня економічної безпеки. Серед вітчизняних науковців необхідно виділити праці таких вчених: Г.В.Козаченко, В.П.Пономарьова, О.М.Ляшенко¹, Л.Є.Шульженко та М.В.Кравченко², С.Ф.Покропивного³, В.Г.Алькеми та М.І.Копитко⁴, О.В.Ілляшенко⁵

¹ Козаченко, А.В., Пономарев, В.П., Ляшенко, А.Н. (2003). *Экономическая безопасность предприятия*: монографія. Київ: Либра.

² Шульженко, Л.Є., Кравченко, М.В. (2013). Індикаторний метод в оцінюванні економічної безпеки. *Вісник Хмельницького національного університету*, 3 (2), 183-187.

³ Покропивний, С.Ф. (2001). *Економіка підприємства*. Київ: КНЕУ.

⁴ Алькема, В.Г., Копитко, М.І. (2015). Інтегральна оцінка рівня економічної безпеки автомобілебудівних підприємств. *Вчені записки Університету "КРОК". Серія "Економіка"*, 39, 75-88.

⁵ Ілляшенко, О.В. (2016). *Методологічні засади формування та функціонування механізмів системи економічної безпеки підприємства*: дисертація на здобуття наукового ступеню доктора економічних наук. Северодонецьк: Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля.

та Л.Г. Шемаєвої¹. Серед наукових праць щодо оцінювання рівня економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності вітчизняних машинобудівних підприємств варто відзначити праці Н.І. Гавловської² та М.Д. Домашенко³.

Наявні наукові розробки щодо визначення рівня економічної безпеки вітчизняних підприємств мають як і свої переваги, так і певні недоліки. Тому дане питання потребує подальшого ґрунтовного дослідження.

Метою статті є здійснення аналізу існуючих підходів до оцінювання рівня економічної безпеки вітчизняних підприємств, зокрема економічної безпеки їх зовнішньоекономічної діяльності та розробка комплексного механізму оцінювання ЕБ ЗЕД підприємства.

Виклад основного матеріалу досліджень. Успішність здійснення зовнішньоекономічної діяльності вітчизняних машинобудівних підприємств великою мірою залежить сьогодні від аналітичного забезпечення управління в сфері економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності. Аналітична складова передбачає вибір методів оцінювання рівня економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства, прийняття відповідних управлінських рішень, що ґрунтуються на результатах такої оцінки, розробку та впровадження заходів щодо попередження ризиків та загроз, або ж усунення їх наслідків тощо.

Необхідно зазначити, що до якісного аналітичного забезпечення управління в сфері ЕБ ЗЕД виставляються такі вимоги: безперервність моніторингу рівня ЕБ ЗЕД підприємства, своєчасність виявлення потенційних та реалізованих ризиків та загроз, об'єктивність оцінки рівня ЕБ ЗЕД, раціональність управлінських рішень, дієвість вжитих заходів щодо забезпечення відповідного рівня ЕБ ЗЕД.

Необхідно виділити, на нашу думку, основні етапи здійснення оцінки рівня ЕБ ЗЕД, які властиві будь-якій методиці оцінювання, незалежно від підходу. Такі етапи включають:

1. Вибір методики оцінювання рівня ЕБ ЗЕД підприємства;
2. Визначення індикаторів та формування системи показників, що стануть основою оцінювання;
3. Збір необхідного масиву інформації;
4. Визначення рівня ЕБ ЗЕД підприємства.

Аналіз наявних підходів та методів оцінювання рівня економічної безпеки підприємств виявив відсутність єдиного універсального методу здійснення відповідної оцінки. Більшість представлених в науковій літературі методів мають як свої переваги, так і недоліки, що, як правило, ускладнює їх використання на практиці та перешкоджає отриманню реальної оцінки рівня економічної безпеки. Крім того, наше дослідження виявило відсутність належної уваги до аналізу економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства.

Сьогодні вітчизняні науковці надають перевагу тій чи іншій методиці, часто доповнюючи їх власними рекомендаціями, в залежності від особливостей господарської діяльності досліджуваних підприємств. Формування системи показників при цьому здійснюється відповідно до обраного науковцями підходу до оцінки рівня ЕБ підприємства.

На сьогоднішній день найбільш поширеними в наукових джерелах підходами до оцінки рівня ЕБ підприємства є наступні: індикаторний, ресурсно-функціональний, програмно-цільовий (комплексний) та підхід на основі економічних ризиків. Деякі науковці виділяють також окремо функціональний підхід та ситуаційно-суб'єктний. Їх характеристика представлена в таблиці 1.

¹ Шемаєва, Л.Г. (2010). *Економічна безпека підприємства у стратегічній взаємодії з суб'єктами зовнішнього середовища*: дисертація на здобуття наукового ступеню доктора економічних наук. Київ: Харківський національний економічний університет.

² Гавловська, Н.І. (2017). *Економічна безпека зовнішньоекономічної діяльності промислових підприємств*: дисертація на здобуття наукового ступеню доктора економічних наук. Хмельницький: Хмельницький національний університет.

³ Домашенко, М.Д. (2012). *Економічна безпека зовнішньоекономічної діяльності машинобудівних підприємств*: дисертація на здобуття наукового ступеню доктора економічних наук. Суми: Сумський державний університет.

Характеристика підходів до оцінки рівня економічної безпеки підприємства

Назва підходу, прихильники	Сутність підходу	Прихильники підходу
Індикаторний підхід	Рівень економічної безпеки встановлюється за допомогою індикаторів (граничне значення показника), на основі порівняння фактичних показників фінансово-господарської діяльності підприємства з граничними значеннями встановлених індикаторів.	Г.В.Козаченко, В.П.Пономарьов, О.М.Ляшенко ¹ ; Л.Є.Шульженко, М.В.Кравченко ²
Ресурсно-функціональний підхід	Визначення стану ресурсів та їх використання з метою протидії внутрішнім та зовнішнім загрозам. Рівень ЕБ підприємства визначається на основі оцінки кожної функціональної складової ЕБ.	С.Ф.Покропивний ³ ; В.Г.Алькема, М.І.Копитко ⁴
Програмно-цільовий підхід (комплексний)	Визначення рівня ЕБ підприємства здійснюється через порівняння фактичних показників діяльності підприємства з визначеними орієнтирами діяльності на основі інтегрування показників ЕБ підприємства.	С.Б.Довбня, Н.Ю.Гічова ⁵
Функціональний підхід	Визначення рівня ЕБ підприємства за функціональними видами менеджменту (стратегічний, операційний, фінансовий, інноваційний, кадровий, маркетинговий), за якими сформовано систему показників, та виведення інтегрального показника.	О.В.Ілляшенко ⁶
Ситуаційно-суб'єктний підхід	Визначення рівня ЕБ підприємства здійснюється на основі аналізу ситуацій, які склалися у взаємодії із суб'єктами зовнішнього середовища. Формується система показників, визначаються вагові коефіцієнти та визначається інтеграційний показник.	Л.Г.Шемаєва ⁷

Іншими менш поширеними є такі підходи, як: підхід на основі теорії економічних ризиків, на основі аналізу фінансового стану підприємства, на основі експертного оцінювання, на основі використання економіко-математичних методів, підхід прогнозування банкрутства підприємства, матричний підхід. Розглянуті підходи можуть братись за основу для здійснення оцінки рівня ЕБ ЗЕД вітчизняних машинобудівних підприємств. При цьому варто враховувати зовнішньоекономічну складову, визначити найбільш вагомі показники на основі даних зовнішньоекономічної діяльності і, таким чином, адаптувати підхід для здійснення потрібної оцінки.

¹ Козаченко, А.В., Пономарев, В.П., Ляшенко, А.Н. (2003). *Економическая безопасность предприятия*: монографія. Київ: Либра.

² Шульженко, Л.Є., Кравченко, М.В. (2013). Індикаторний метод в оцінюванні економічної безпеки. *Вісник Хмельницького національного університету*, 3 (2), 183-187.

³ Покропивний, С.Ф. (2001). *Економіка підприємства*. Київ: КНЕУ.

⁴ Алькема, В.Г., Копитко, М.І. (2015). Інтегральна оцінка рівня економічної безпеки автомобілебудівних підприємств. *Вчені записки Університету "КРОК". Серія "Економіка"*, 39, 75-88.

⁵ Довбня, С.Б., Гічова, Н.Ю. (2008). Діагностика рівня економічної безпеки підприємства. *Фінанси України*, 4, 88-97.

⁶ Ілляшенко, О.В. (2016). *Методологічні засади формування та функціонування механізмів системи економічної безпеки підприємства*: дисертація на здобуття наукового ступеню доктора економічних наук. Северодонецьк: Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля.

⁷ Шемаєва, Л.Г. (2010). *Економічна безпека підприємства у стратегічній взаємодії з суб'єктами зовнішнього середовища*: дисертація на здобуття наукового ступеню доктора економічних наук. Київ: Харківський національний економічний університет.

В роботі М.Д.Домашенко¹ запропоновано визначати рівень ЕБ ЗЕД на основі трьохкомпонентного показника, складовими якого є: внутрішня оцінка рівня ЕБ ЗЕД підприємства, коефіцієнт ризикованості виходу на ринок певної країни, коефіцієнт рівня ринкових можливостей підприємства при здійсненні ЗЕД.

Внутрішня оцінка рівня ЕБ ЗЕД підприємства, іншими словами, потенціал підприємства визначається за допомогою виділення основних функціональних складових економічної безпеки, за якими була сформована система показників, що найбільш повно характеризують відповідну складову в системі економічної безпеки підприємства. На основі отриманих значень кожної складової визначається рівень внутрішнього потенціалу для здійснення ЗЕД.

Наступним показником є коефіцієнт ризикованості виходу на зовнішні ринки. Автор пропонує визначати країновий ризик, який, з авторської позиції, являє собою “багатофакторне явище, що характеризується тісним взаємозв’язком фінансових, соціально-економічних та політичних змінних”. Рівень країнового ризику М.Г. Домашенко визначає на основі індексу Бері (визначається методом експертних оцінок чотири рази на рік німецькою фірмою Бері). Даний індекс включає такі показники, як: ефективність економіки; рівень політичного ризику; рівень заборгованості; доступність банківських кредитів; доступність короткострокового фінансування; доступність довгострокового позичкового капіталу; вірогідність настання форс-мажорних обставин; рівень кредитоспроможності країни; сума невиконаних зобов’язань з виплати зовнішнього боргу.

Таким чином, індекс Бері, який характеризує рівень країнового ризику, дає можливість підприємству оцінити всі потенційні ризики від співпраці з суб’єктами тієї чи іншої держави.

Ще одним необхідним показником для визначення рівня економічної безпеки ЗЕД підприємства є коефіцієнт рівня ринкових можливостей підприємства при здійсненні ЗЕД. Метод оцінки рівня ринкових можливостей підприємства при здійсненні ЗЕД, на думку автора, враховує три важливих параметри, а саме: ступінь новизни товару, ступінь новизни ринку та ступінь новизни споживача. На основі комбінацій даних параметрів визначається саме рівень ринкових можливостей.

Таким чином, трикомпонентний показник оцінки рівня економічної безпеки ЗЕД машинобудівного підприємства автор пропонує визначати за функціональною залежністю за формулою:

$$K_{nj} = f(I, P_n, D_j), \quad (1)$$

де I – внутрішня оцінка рівня економічної безпеки ЗЕД підприємства;

P_n – коефіцієнт ризикованості виходу на ринок країни ;

D_j – коефіцієнт рівня ринкових можливостей машинобудівного підприємства при здійсненні ЗЕД.

В результаті визначення трикомпонентного показника оцінки рівня ЕБ ЗЕД будується матриця, відповідно до якої підприємство може знаходитися в зоні абсолютної безпеки, в зоні прийнятної безпеки, в зоні хиткої безпеки та в зоні неприпустимої безпеки.

Цікавою з позиції оцінювання рівня ЕБ ЗЕД вітчизняних підприємств є робота Н.І.Гавловської². В межах безпекоорієнтованого підходу автор пропонує оцінювати не рівень безпосередньо ЕБ ЗЕД суб’єкта, а стан його середовища функціонування, зокрема ринку, пояснюючи це тим, що: “стан та безпека зовнішньоекономічної діяльності підприємства – суб’єкта ЗЕД істотно залежать не тільки від управлінських рішень, але й від стану зовнішнього середовища, яке може мати різну оцінку своєї безпеки щодо підприємства”.

В роботі в процесі оцінювання ринку враховується два основних аспекти: прибуток та безпека. Критерій прибутковості розраховується на основі даних фінансової звітності підприємства, а критерій безпеки – на основі інформаційно-аналітичних даних рейтингових агентств, міжнародних індексів та висновків експертів.

¹ Домашенко, М.Д. (2012). *Економічна безпека зовнішньоекономічної діяльності машинобудівних підприємств* : дисертація на здобуття наукового ступеню доктора економічних наук. Суми: Сумський державний університет.

² Гавловська, Н.І. (2017). *Економічна безпека зовнішньоекономічної діяльності промислових підприємств*: дисертація на здобуття наукового ступеню доктора економічних наук. Хмельницький: Хмельницький національний університет.

Автором запропоновано п'ять сценаріїв поєднання прибутку та безпеки діяльності. В кожному сценарії різне комбінування критеріїв прибутку та безпеки. Вибір того, чи іншого сценарію залежить великою мірою, крім інших факторів, від схильності керівництва до ризику.

Також в межах даного підходу науковцем було сформовано пропозиції щодо оцінювання окремого контрагента для співпраці з вітчизняним підприємством. В роботі визначено перелік ризиків та загроз, які можуть виникнути під час співпраці з певним контрагентом, та розподілено їх за критеріями ймовірності виникнення та мірою наслідків від їх реалізації. В результаті було сформовано сценарії дій підприємства для запобігання актуалізації ризиків та загроз, а також дій після їх реалізації.

Ще однією досить поширеною методикою визначення рівня ЕБ ЗЕД підприємства є методика на основі оцінювання ризиків ЗЕД підприємств¹. Дана методика передбачає регулярний моніторинг внутрішнього та зовнішнього середовища функціонування підприємства, аналіз ризиків та джерел їх походження, визначення показників для їх оцінювання, встановлення механізмів і моделей взаємозв'язку показників і факторів ризику.

Вказана методика включає кількісний та якісний аналіз ризиків ЗЕД підприємства. Кількісний аналіз ризиків здійснюється на основі таких методів: статистичний метод, метод побудови дерева рішень, комбінований метод, метод аналогій та експертних оцінок. Якісний аналіз передбачає наявність таких методів: аналізу існуючої інформації, моделювання діяльності, метод збору нової інформації, евристичні методи.

Таким чином, визначення рівня ЕБ ЗЕД вітчизняних підприємств має певну варіацію методів, хоча й потребує подальшого вивчення, особливо в питанні вибору критеріїв та формування системи показників для здійснення оцінки.

Сьогодні аналітичне забезпечення управління системою ЕБ ЗЕД вітчизняних підприємств потребує розвитку дієвого механізму аналізу ЗЕД підприємств з позиції виявлення та мінімізації ризиків та загроз. Такий аналіз повинен мати комплексний характер для усесторонньої оцінки факторів впливу внутрішнього та зовнішнього середовища. Графічно даний механізм представлено на рис.1.

Запропонований механізм визначення рівня ЕБ ЗЕД складається з трьох взаємопов'язаних блоків: діагностика, управління та реалізація.

Блок діагностики передбачає визначення параметрів оцінки рівня ЕБ ЗЕД. Основними параметрами оцінки є ефективність ЗЕД підприємства, фактори внутрішнього середовища та фактори зовнішнього середовища. Важливо здійснювати систематизацію ризиків та загроз окремо за середовищем впливу та окремо формувати систему показників, оскільки характер впливу факторів внутрішнього та зовнішнього середовища є різним та ймовірність настання реалізації ризиків та загроз також різна. За сформованою системою показників визначається рівень впливу факторів внутрішнього та зовнішнього середовища та здійснюється загальна оцінка рівня ЕБ ЗЕД підприємства.

Блок управління передбачає прийняття управлінських рішень відповідно до результату оцінки рівня ЕБ ЗЕД, вибір сценарію управління рівнем ЕБ ЗЕД та вибір виконавців обраного сценарію. Важливим на даному етапі оцінки є проведення контролю за виконанням управлінських рішень.

Блок реалізації включає впровадження заходів щодо нейтралізації наявних ризиків та загроз чи попередження їх настання. Крім того, такі заходи можуть включати складову адаптації ЕБ ЗЕД до тих факторів, вплив яких може позначитись на рівні ЕБ ЗЕД та, які жодним чином не можуть бути попереджені чи усунені підприємством. Також даний блок включає аналіз ефективності реалізованих рішень. Подальша оцінка рівня ЕБ ЗЕД підприємства в динаміці є важливим кроком, оскільки за її допомогою можна визначити дієвість даного механізму.

Висновки. Таким чином, за результатом аналізу наявних підходів та методик здійснення оцінки рівня ЕБ ЗЕД необхідно зробити висновок, що відсутність єдиної методики здійснення оцінки рівня ЕБ, зокрема ЕБ ЗЕД підприємства, спричиняє ряд інших проблемних ситуацій, таких як: неможливість застосування одного методу для визначення рівня ЕБ, оскільки в результаті оцінки неповністю розкривається інформація, необхідна для прийняття управлінських рішень; відсутність загальної системи показників, які б задовольняли усі методики оцінювання рівня ЕБ підприємства. Ці та інші питання породжують необхідність подальших наукових досліджень щодо управління в сфері економічної безпеки підприємства.

¹ Левченко, М.О. (2010). Методи оцінки ризиків зовнішньоекономічної діяльності машинобудівного підприємства. *Вісник Хмельницького національного університету*, 6 (3), 190-194.

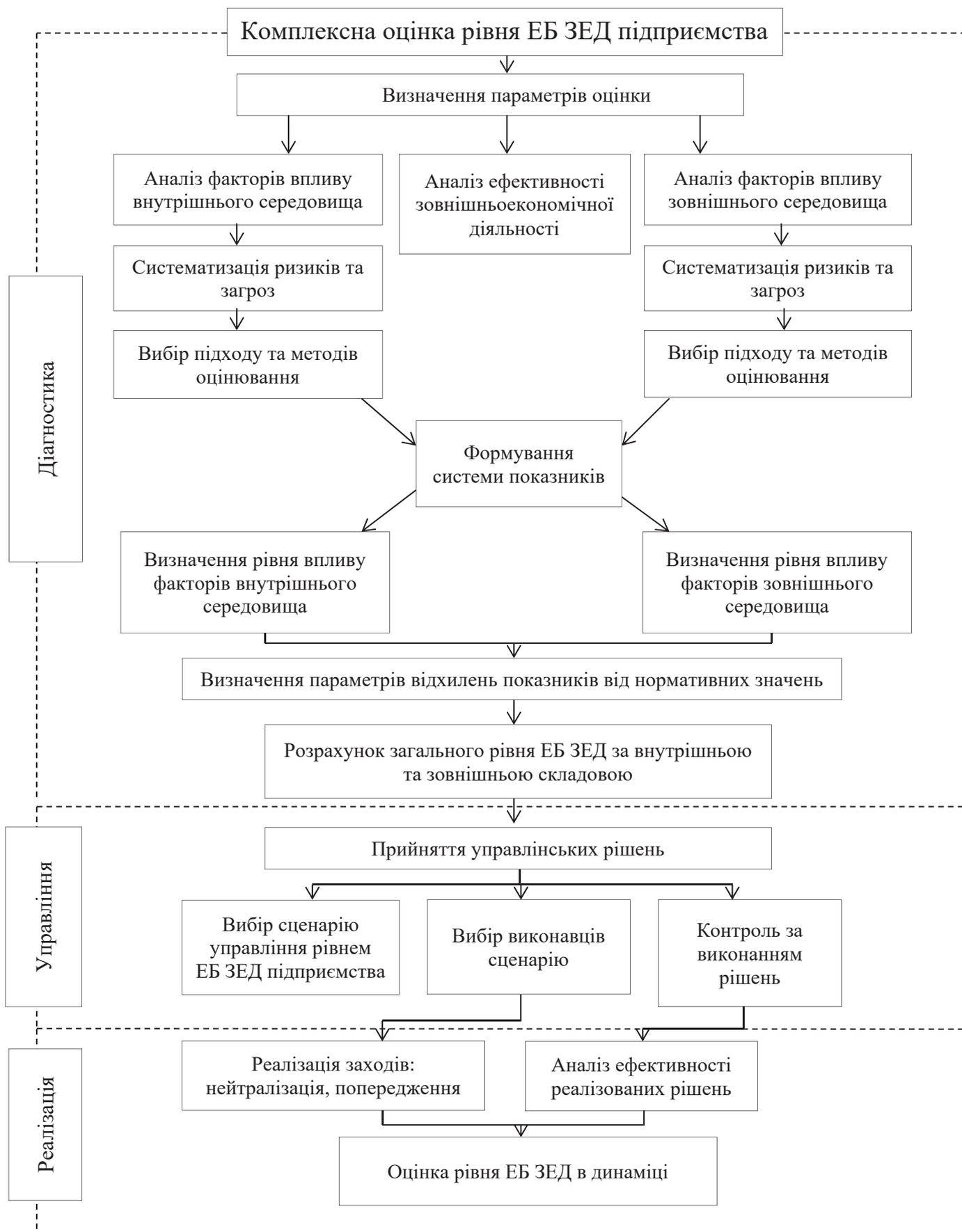


Рис1. Механізм комплексної оцінки ЕБ ЗЕД підприємства

**розроблено автором*

References:

1. Kozachenko, A.V., Ponomarev, V.P., Lyashenko, A.N. (2003). *Ekonomycheskaya bezopasnost predpryatya: monografya*. [Economic security of the enterprise: a monograph.] Kyiv: Lybra. [in Russian].
2. Shulzhenko, L.Ye., Kravchenko M.V. (2013). Indykatornyj metod v ocinyuvanni ekonomichnoyi bezpeky. [Indicator method in assessing economic security] *Visnyk Hmelnyczkogo nacionalnogo universytetu* [Bulletin of the Khmelnytsky National University], 3 (2), 183-187. [in Ukrainian].
3. Pokropyvnyj, S.F. (2001). *Ekonomika pidpry`emstva*. [Economics of the enterprise] Kyiv: KNEU. [in Ukrainian].
4. Alkema, V.G., Kopytko, M.I. (2015). Integralna ocinka rivnyia ekonomichnoyi bezpeky avtomobilebudivnyh pidpryemstv. [Integral assessment of the level of economic safety of automobile construction enterprises] *Vcheni zapysky` Universytetu "KROK". Seriya "Ekonomika"* [Scientific notes of the University "KROK". Series "Economics"], 39, 75-88. [in Ukrainian].
5. Ilyashenko, O.V. (2016). *Metodologichni zasady formuvannya ta funkcionuvannya mexanizmiv systemy ekonomichnoyi bezpeky pidpryemstva: dysertatsiya na zdobuttya naukovooho stupenyu doktora ekonomichnykh nauk* [Methodological principles of formation and functioning of mechanisms of the system of economic security of the enterprise dissertation for obtaining a scientific degree of the doctor of economic sciences]. Syeverodonecz`k: Shidnoukrayinskyj nacionalnyj universytet imeni Volodymyra Dalya. [in Ukrainian].
6. Shemayeva, L.G. (2010). *Ekonomichna bezpeka pidpryemstva u strategichnij vzayemodiyi z subyektamy zovnishnogo seredovyshha: dysertatsiya na zdobuttya naukovooho stupenyu doktora ekonomichnykh nauk* [Economic security of the enterprise in strategic interaction with the actors of the environment dissertation for obtaining a scientific degree of the doctor of economic sciences]. Kyiv: Harkivskyj nacionalnyj ekonomichnyj universytet. [in Ukrainian].
7. Gavlovs`ka, N.I. (2017) *Ekonomichna bezpeka zovnishnoekonomichnoyi diyalnosti promyslovyh pidpryemstv: dysertatsiya na zdobuttya naukovooho stupenyu doktora ekonomichnykh nauk* [Economic security of foreign economic activity of industrial enterprises: dissertation for obtaining a scientific degree of the doctor of economic sciences]. Hmelnyczkyj: Hmelnyczkyj nacionalnyj universytet. [in Ukrainian].
8. Domashenko, M.D. (2012) *Ekonomichna bezpeka zovnishn`oekonomichnoyi diyal`nosti mashy`nobudivny`x pidpry`emstv dysertatsiya na zdobuttya naukovooho stupenyu doktora ekonomichnykh nauk* [Economic security of foreign economic activity of machine-building enterprises: dissertation for obtaining a scientific degree of the doctor of economic sciences]. Sumy: Sumskyj derzhavnyj universytet. [in Ukrainian].
9. Dovbnya, S.B., Gichova, N.Yu. (2008). Diagnostyka rivnyia ekonomichnoyi bezpeky pidpryemstva [Diagnostics of the level of economic security of the enterprise]. *Finansy Ukrayiny* [Finance of Ukraine], 4, 88-97. [in Ukrainian].
10. Levchenko, M.O. (2010). *Metodyocinky` ryzykiv zovnishnoekonomichnoyi diyalnosti mashynobudivnogo pidpryemstva* [Methods of risk assessment of foreign economic activity of machine-building enterprise]. *Visnyk Hmelnyczkogo nacionalnogo universytetu* [Bulletin of the Khmelnytsky National University], 6 (3), 190-194. [in Ukrainian].